

Az Amerikai Egyesült Államok könyvtárai az ezredfordulón

Statisztikai vázlat

Amerika sok szempontból fontos számunkra, s ezen szempontok közül nem utolsó, hogy könyvtárai jó száz éve vonzzák a magyar szakmabeliek érdeklődését. Ma ez legalább annyira indokolt, mint volt korábban. Az alábbiak talán indokolják ezt az értékítéletet.

Amerika lakossága számunkra hihetetlen ütemben növekszik. A francia forradalom idején a népességszám még nem érte el a 4 milliót, a XIX. század közepén meghaladta a 23 milliót, 1900-ban megközelítette a 76 milliót, 1950-ben már 150 millió volt, és most nincs messze a 300-tól. A 2001-es könyvtári statisztikák 280 milliós lakosságszámmal dolgoznak. Köztudott, hogy a szövetségi állam épp ötven egységből áll. Vannak viszonylag kis népességűek: egy millió alatti például Alaszk, Észak-Dakota vagy a főváros, Washington (District of Columbia). Legnépesebb Kalifornia a maga 35 milliójával. 10 millió fölötti még Texas és New York (19–19), Florida (17), Pennsylvania (12), Illinois és Ohio (11–11 millió).

Az *amerikai közkönyvtárak* messzi múltra tekintenek vissza, hisz már a sokoldalú Benjamin Franklin is alapított közösségi használatra szánt könyvtárat a XVIII. század közepén. Talán érdemes utalni az amerikai közkönyvtárak legnevesebb támogatóira. A Heidelberg mellet született, húszévesen Amerikába vándorolt John Jacob Astor prémkereskedésből gyűjtött mesés vagyonából áldozott New York könyvtáira a XIX. század negyvenes éveiben. A skóciai Andrew Carnegie kisfiúként jutott át szüleivel Amerikába, hogy azután acélbáróként legyen dúsgazdag és világhírű. Több száz millió dollárt (mai értéken több milliárdot!) áldozott az elmúlt századforduló körül emberbaráti célokra, és egyik kedvelt „célpontja” a közkönyvtár volt, hisz az angol ajkú országokban összesen harmadfélezer közkönyvtár létrejöttét támogatta. Napjainkban pedig Bill Gates, a Microsoft tulajdonosa (a mai világ leggazdagabb embere) hirdet meg és karol fel kiterjedt könyvtár-támogatási projekteket a feleségével közösen létrehozott alapítvány által.

Prém, acél és szoftver: az idők és a források változtak, de a könyvtár fontossága, lám, állandó csillagképnek bizonyul Amerika egén.

Az amerikai oktatási kormányzat statisztikai intézete rendkívül alapos és részletező statisztikákat szerkeszt, egyebek között könyvtári területen is. 2003-ban készült el mind a köz-, mind pedig a felsőoktatási könyvtárak 2001-es évének adatait feldolgozó összeállítás. A következőkben főként ebből tallózunk (bizonyos adatok más hálózati dokumentumaikból származnak).

Közkönyvtárak 2001-ben

Szervezet, fenntartó, nyitva tartás

Az ötven államban összesen 9129 könyvtári szervezet létezett 2001-ben. Ha ezt a 280 milliós népességhez viszonyítjuk, akkor átlag bő harmincezres népességre jut egy-egy önálló könyvtár. Látni fogjuk: nagy szóródással. Mintegy ezer könyvtár látja el a népesség közel háromnegyedét (pontosan 11 százalék könyvtárra jut 72 százalék népesség), e nagyobbak mindegyike minimum 50 ezres népesség ellátására hivatott.

A könyvtárak négyötöde egyetlen szolgáltató hellyel működik, és 19 százalékuk van a központon kívül további szolgáltatóhelye (e fiókok teljes száma megközelíti a 7500-at). Mintegy 700 könyvtári szervezet működtet bibliobuszt, azaz mobil szolgálatot is, ezek pontos száma 879 (ha a hazai népességszámhoz arányost kívánunk mondani, akkor olyan, mintha itthon mintegy 30 bibliobusz lenne). Legtöbb könyvtári szervezete Illinois-nak van (629, itt 20 ezer alatti az egy könyvtárra jutó lakosságszám). Legkevesebb könyvtári szervezet, azaz épp egy-egy működik a fővárosban, illetve Hawaii szigetén (itt közel 600 ezres, ott dupla annyi lakost ellátva). A népes Kaliforniának mindössze 179 önálló könyvtára van (itt átlag 200 ezer lakos jut egy intézményre). Regionális tendenciák nem igazán érzékelhetők, vannak keleten és nyugaton, északon és délen is centralizáltabb vagy elaprózott megoldások. Mindenesetre a könyvtárak nagyobbik része (közel 60 százalék) 10 ezernél kevesebb lakost lát el. Egyötödük, tehát mintegy 1800 könyvtár esik abba a sávba, amely 10 és 25 ezer közti lakosságot szolgál ki. Kaliforniában csak a könyvtárak 6 százalékához kötődik 10 ezer alatti népesség, míg közel 50 százalékuk az 50 és 250 ezer közötti nagyságrendet képviseli. Az 1,4 millió lakosú Nebraskának 272 könyvtára van, és ezek négyötöde (!) lát el 2500-nál kevesebb lakost (igazi aprófalvas régió, hogy hazai kifejezést használjunk). A 7500 fiókökönyvtárból csaknem 900 jut a 116 kaliforniai önálló könyvtárra (itt ezen kívül 63 bibliobusz is szolgál). Kentuckyban 116 önálló könyvtár működik, közülük 31-nek van fiókja (összesen 73), és itt van a legtöbb bibliobusz (94). Ha a bibliobuszokat az ellátandó népességgel összefüggésben vizsgáljuk, kiderül, hogy egyenként százon felüli a számuk öt olyan népességsávban, amelyek 10 ezertől 250 ezer lakosig húzódnak. Kuriózumnak tűnik, hogy négy bibliobusz van ezer fő alatti népességszámú kategóriában is.

Sokat elárul az amerikai könyvtárak hatékonyságáról, hogy háromnegyedük valamilyen együttműködésben, kooperációban, konzorciumban vesz részt (közel 200 könyvtár irányít ilyen együttműködést).

A könyvtárak több mint felénél a fenntartó (kizárólag) a helyi önkormányzat, minden tízediknél a megye (járás) a fenntartó, 15 százalék esetében nonprofit (civil) szervezet vagy hivatal, továbbá fenntartó lehet iskolai vagy könyvtári körzet is. A nonprofit változat erős Maine és Connecticut államban (61 és 49 százalék), de Alaszkában is 28 százalékot tesz ki.

Minden nyolcadik könyvtár csak 10, illetve 19 órányit tart nyitva hetente. Bő egyharmad (38 százalék) 20–39 órás nyitva tartást biztosít. Egyötöd fölötti (22 százalék) azok aránya, amelyek 40–49 órát tartanak nyitva. Bő egynegyed (közel 27,5 százalék) 50–69 órát vállal, és közel 100 könyvtár (1,2 százalék) 70 óra feletti nyitvatartással fogadja olvasóit. Egyszerűbben: a könyvtárak épp fele 40

órát vagy azt meghaladóan tart nyitva. Nagyobb népességszám nagyobb nyitva tartást vonz – és fordítva. Például a 25–50 ezres lakosságú sávot ellátó 913 könyvtárnak 60 százaléka 50 óra felett tart nyitva, míg az 1–2,5 ezer közötti sávban ezek aránya 2,5 százalék; a döntő hányad (42 százalék) 20–29 óras nyitva tartást nyújt, további 19 százalék ennél is kevesebbet.

Használat

Átlag minden amerikai lakos évente több mint négyszer (4,3/fő) meglátogatja közkönyvtárát, legalább egy tájékoztatási kérdést tesz fel, és 6,5 kötetet (a legfrissebb, 2002-es adat már 6,8 kötetről számol be!) kölcsönöz, továbbá száz lakosra jut 7–7 könyvtárközi kölcsönzés, illetve szolgáltatás másoknak. Utóbbi téren kiugró különbségek tapasztalhatók az államok közt. Hawaii például gyakorlatilag nem él ezzel a szolgáltatással (ezer lakosra jut egy adott, illetve kapott kötet), míg Massachusetts államban négy lakosra jut egy adott és kapott kötet. Az ellátott lakosság-szám szerinti bontás azt mutatja, hogy a kistéleplési könyvtárak olvasói különösen aktívak, itt egy lakosra átlag 8-9 kölcsönzés jut, a könyvtárközi kölcsönzésben is száz lakosra 11 adott és 22 kapott kötetet jelentenek. A kért könyvtárközi kölcsönzések terén egyébként egyértelműen a kisebb lélekszámú könyvtári szervezetek vezetnek (az ezer és 25 ezer közti négy sávban 17–19 kért kölcsönzés jut száz lakosra).

A gyerekek könyvtári ellátásáról tanúskodik az a szám, hogy az összes kölcsönzés 36,5 százaléka köszönhető az ő érdeklődésüknek (összesítő adat: 654 millió egység). Néhány államban az arány 40 százalékgig emelkedik, míg másutt 30 százalék, vagy még az alá is süllyed (Mississippi 26,7, Arkansas 27,5 százalék).

2002-ben a teljes 1,9 milliárd kölcsönzéshez kapcsolódik 23,3 millió könyvtárközi kölcsönzés, ami több, mint egy százalékot jelent.

Internet

Az amerikai közkönyvtárak kevés kivétellel (2001-ben 3-4 százalék) biztosítják a világháló használatát. Jó néhány államban minden könyvtár, azaz 100 százalék képes erre, míg néhány állam meglepő lemaradásban van (Nebraska 78 százalék, Alaszka 87 százalék). Előfordul viszont, hogy a könyvtárosok nem bíznak eléggé az olvasókban, ekkor csak az ő közreműködésükkel érhetik el a használók a hálót (például Iowa és Kansas államban a könyvtárak 3-3 százalékában csak a könyvtáros használhatja, további 10-11 százalékban az olvasó csak a könyvtáros közreműködésével...).

Ennél érdekesebb, hogy 2001-ben összesen csaknem 229 ezer internetre kapcsolt gép volt az amerikai közkönyvtárakban; ebből 123 ezer olvasói használatra, míg 106 ezer könyvtárosi célokra (utóbbi esetben 10 teljes idejű munkatársra nyolc gép jutott). A 123 ezer olvasói feladattal működő gép azt mutatja, hogy átlag majdnem 2500 lakos jut egy-egy gépre (az országos átlag: 5 ezerre 2,2 gép). Szóródás itt is van: jobb helyeken ötezer lakosra 3 (Iowa 3, Nebraska 3,7), vagy épp négy gép is jut (Maine). Szinte megjósolható, hogy egy-két éven belül ezer lakosra jut egy-egy gép. A sajátos amerikai helyzet velejárója, hogy a kisebb lélekszámú települések könyvtárai jobban állnak az átlagot tekintve: az ezer lakosnál kevesebbet kiszolgáló 1041 könyvtár átlagban 15 gépet biztosít ötezer lakosra (a teljes átlag hétszeresét), míg a 25 ezer lakos feletti népességi kategóriák elmaradnak az országos átlagtól (itt 2, illetve 2,1 gép jut ötezer lakosra).

Állomány

A 9129 könyvtár könyv- és (bekötött) folyóirat-állománya eléri a 767 milliót. ezt kiegészíti csaknem 60 millió audiovizuális- és 2,3 millió elektronikus dokumentum, továbbá közel 2 millió előfizetés időszaki kiadványra, így az egy főre jutó átlag meghaladja a 3 egységet. A települési lélekszám szerint vizsgálódva ismét megállapítható, hogy a kisebb települések mutatói magasabbak (1 millió fölöttieknél egy lakosra 2,4 kötet, míg ezer lakos alatt csaknem 1,5, és hasonló a tendencia az AV-kiadványoknál is). Az átlagos állomány nagyság iránt érdeklődve megállapítható, hogy legnagyobb arányt a 10–25 ezres kategória képvisel (32 százalék), minden ötödik könyvtári állomány 25–50 ezer közé esik, továbbá 13–15 százalékos arányú az 5–10 ezres, az 50–100 ezres és a 100–500 ezres halmaz is. Van viszont 20–30 olyan könyvtár, amelynek állománya meghaladja a 2,5, esetleg 5 milliós nagyságrendet, míg a másik végletként mintegy 300 könyvtárban marad az állomány ötezer egység alatt.

Könyvtári dolgozók

Teljes munkaidőre átszámítva 133,5 ezer ember dolgozik az amerikai könyvtárakban: közülük 44,4 ezer könyvtárosi munkakörben, épp kétszer annyian (96 ezer) pedig más munkakörben. Az Amerikai Könyvtáros Egyesület, az ALA által akkreditált felsőfokú diplomás (30 ezer) az összes könyvtári dolgozó több, mint egyötöde (22,5 százalék). Ez azt eredményezi, hogy országos átlagban mintegy 12 munkatárs jut 25 ezer lakosra (egyszerűbben: kétezerre egy-egy). A könyvtárak 45 százalékában dolgozik az ALA által akkreditált diplomás szakember. Országos átlagban egy könyvtárra közel 14 munkatárs jut.

Költségvetési támogatás és bevételek

A 9129 könyvtár rendelkezésére álló összeg meghaladta a 8,2 milliárd dollárt (egy könyvtárra átlagosan 900 ezer dollár jut). E keret döntő hányada helyi anyagi forrás, az önkormányzat adja (77 százalékot), míg a saját állam 13 százalékos arányt mutat, a szövetségi kormányzattól kevesebb, mint egy százalék érkezik. A fennmaradó 9,4 százalék vagy adomány vagy saját bevétel. Van néhány olyan állam, ahol ez utóbbi, a saját bevétel és az adomány megközelíti vagy eléri a 20 százalékot (Connecticut 18. Maine 26), sőt Nevadában közel egyharmadot (32 százalékot) hoz a „konyhára”. Így országosan egy lakosra 30 dollár keret jut. A 100 ezer lakost vagy többet ellátó mintegy ötszáz könyvtárra együttesen 4,68 milliárdnyi keret jut.

Az országos átlag a saját önkormányzati keret esetében 23 dollár, viszont a könyvtárak közel fele ennél jóval kevesebbet kap közvetlen fenntartójától (sőt 9 százalékuk esetében nem éri el a 3 dollárt, ami már „kelet-európai” szint). A szegényebb könyvtárakat gondozó államokban az egy főre jutó teljes kiadás 10 dollár körül mozgott 2001-ben (Mississippi 13, Alabama 15, Montana 17 dollár), míg a tehetőseknél a „fejkvóta” eléri a 40 dollárt (Indiana 43. Illinois 45), sőt a fővárosban egyenesen 50 dollárt tett ki. Az ellátott lakosság szerint képzett csoportokat vizsgálva kitűnik, hogy e mutató szerint nincs nagyobb szóródás: a legkisebb, ezer lakos alatti kategória átlaga 35 dollár, a 100 és 250 ezer lakos közöttiekénél 27 dollár, az 500 ezer és egy millió közöttiekénél 36,5 dollár.

Kiadások

A működési kiadások összege országosan 7,6 milliárd dollár: ebből 64 százalék jutott a bérezésre, 15 százalék állománygyarapításra és meghaladta a 20 százalékot a működtetés egyéb (dologi) költsége. A könyvtárak csaknem harmadánál a teljes kiadási keret nem érte el az 50 ezer dollárt, 41 százalékuk gazdálkodott 50–400 ezer dollárból, és 28 százalék használt föl egyenként több, mint 400 ezer dollárt. A felhasználási struktúrát lakosságszám szerinti csoportok esetében vizsgálva az derül ki, hogy az aprófalvas könyvtáraknál a bérkiadás 50–60 százalék között mozog, a 10 ezer lakos feletti kategóriákban éri el az országos átlagot, a 64 százalékot (legmagasabb bérarányt a metropolisok, az egymillió feletti városok könyvtárai mutatják, itt 66,3 százalék). Ezzel szemben az állománygyarapítás részaránya itt nem éri el a 15 százalékot, míg a kicsiknél 18–19 százalék. Az egyéb dologi kiadás részaránya is a kis könyvtáraknál magasabb az átlagnál (27–30 százalék), míg a legnagyobbaknál 19 százalék (az országos 20,8 százalék mögött maradván). A „hibrid” könyvtár térhódítását nem csupán a számítógépek jelzik, hanem az is, hogy országos átlagban a teljes kiadás 0,9 százalékát fordítják elektronikus kiadványok beszerzésére, további 2,8 százalékot távoli elektronikus források használatára, azaz a hozzáférés finanszírozására (e kettő együttes részaránya bizonyos államokban az országos átlag 3,7 százaléknál jóval több, például Hawaii-nál 7 százalék, Montanában 5,2 százalék). A településszám szerint képzett csoportok képe azt mutatja, hogy a kistelepülések az átlagnál jobban igyekeznek a hálózati hozzáférést megfizetni (3,6 százalékot fordítanak e célra).

A beruházás jellegű kiadások összege megközelítette az egymilliárdot (955 millió dollár). A könyvtárak csaknem felénél nem volt ilyen kiadás, további 14,5 százalék esetében ez nem érte el az ötezer dolláros szintet. Több, mint 900 könyvtár esetében viszont a beruházási kiadás meghaladta a 100 ezer dollárt.

Rangsorok

Amerika nem lehet meg verseny nélkül – így könyvtáraik sem. A főbb erőforrás és használati mutatók szerint külön táblázatok rangsorolják az ötven államot.

Az egy lakosra jutó könyvtári látogatásokat tekintve az élmezőny: Colorado – 6,36, Ohio – 6,3, Connecticut 6,1/lakos. Hátralullog Arkansas és Alabama – 2,8, Texas – 2,9.

Az egy lakosra jutó kölcsönzés terén (országos átlag 6,5) vezet Ohio 13,8 egységgel (a hazai négyeszerese!), Oregon – 12,2, Indiana – 11/lakos. Sereghajtók: a főváros – 2,1, Mississippi – 3,2 és Alabama – 3,6/lakos.

Az egy lakosra jutó állományegység (átlag 2,8 kötet) az élen állók mutatója 5 körüli (Maine – 5, Wyoming – 4,9, Massachusetts – 4,8), a sereghajtók átlaga pedig 1,9 alatti (Arizona – 1,7, Florida – 1,8 és Tennessee – 1,84).

Az AV-dokumentumok állománya még sokkal jobban szórt, itt az élboly az átlag 100 lakosra jutó 12,5 egységhez képest a fővárosban 52, Ohióban 30 és New York államban 24,7, a végén kullogóknál 5 vagy az alatti egység van csak (Arkansas – 4,3, Mississippi – 4,9, Louisiana – 5,1).

A könyvtári dolgozók (teljes munkaidejűre számított) átlaga 25 ezer lakosra 12,2 fő, ehhez képest Ohióban 21,7, Kansasban 19,4, Indianában 19,3 fő. Leghátralul viszont csupán 7–8 fő (Arkansas – 7,5, Delaware – 7,7 és Texas – 8,3).

A könyvtári bevételek – országos átlaga: 30 dollár – egy főre számított kerete Ohio-ban 60 dollár/lakos (!), ebből az állami részarány a meghatározó (44 dollár), New York államban 51 (ebből 3 dollár állami, a döntő tehát a helyi önkormányzat), Washington D.C. – 50 dollár/lakos. Leghátul a keret 15 dollár alatti szintre zsugorodik (Mississippi – 13,4, Tennessee – 13,8, Nyugat-Virginia – 15).

A könyvtári működési kiadások – az átlag 27,6 dollár/lakos – terén is Ohio vezet 51,6 dollár/lakos mutatóval, e keretből csaknem 10 dollárt költenek lakosonként állománygyarapításra. A legkevesebbet Mississippi állam köz-könyvtárai költenek egy lakosra számítva (12,3 dollár), s ebből 1,7 dollár jut gyarapításra (az Ohio-beli egyhatoda).

Iskolai könyvtárak

Amerika a bruttó nemzeti össztermék, a GDP 5 százalékát fordítja oktatási célokra. Ez több, mint az oroszoké (3 százalék) vagy a japánoké (3,9 százalék), de elmarad Kanadától (5,5 százalék), Franciaországtól (5,8 százalék), Finnországtól (6 százalék), Új-Zélandtól (7 százalék) vagy Svédországtól (7,4 százalék).

Ötven év alatt

Az amerikai közoktatás tanulói létszáma – akárcsak az összlakosságé – jelentős növekedést mutat az elmúlt fél évszázadban. Az 1953/54-es tanévben csaknem 129 ezer állami iskola fogadott 27,65 millió tanulót, majd az 1999/2000-es tanévben 84 ezer iskola 45 milliót. (Az iskolák száma harmadával csökkent, a gyerekeké 60 százalékkal nőtt, tehát az átlagos iskolai tanulólétszám igen jelentősen emelkedett, ami pozitívan hatott az infrastruktúrára is.) 2000 után egy átlagos általános iskolában 440, míg egy középiskolában 750 gyerek tanult.

Míg ötven éve az iskolák bő egyharmadában volt könyvtár (pontosan 36 százalékban), addig ez az arány a hatvanas években haladta meg az 50 százalékot, 1978-ban elérte a 85 százalékot, majd a kilencvenes években 92–96 százalék közt ingadozott. Ez a növekedés azt eredményezte, hogy az ezredfordulón az amerikai gyerekek 97 százaléka el van látva iskolai könyvtári szolgáltatással (1953-ban az arány 59 százalék volt). A 77 ezer könyvtárral rendelkező iskola közül 72 ezerben van külön iskolai könyvtáros (az iskolák 86 százalékában). Fél évszázada egy iskolás gyerekre 3 kötet jutott az állományból, 2000-re ez a szám elérte a 17 egységet: 45 millió gyerekekkel felszorozva 700 milliós összállományt kapunk. 1999–2000-es dollárértéken számolva 1953-ban az egy iskolás gyerekre jutó könyvtári kiadás – könyvtárosi bérek nélkül! – átlag 6 dollár volt (s ebből négyet fordítottak állománygyarapításra), 2000-ben már átlag 15 dollárt költöttek (ebből tízet gyarapításra), vagyis 45 millió tanulóval számolva a gyarapítási kiadás országosan közel félmilliárd dollár.

Az általános fejlődés mögött a regionális különbségek csökkenését lehet tapasztalni: például 1953-ban iskolai könyvtárost foglalkoztatott az iskolák 17 százaléka északkeleten és 62 százaléka nyugaton (ebben az esetben: Kalifornia és Hawaii). 2000-ben a nyugati államokban mért 61 százaléktól terjedt az arány 93 százalékgig (délen).

Ha az általános és középiskolák könyvtárral való ellátottságát vizsgáljuk, akkor azt az érdekes képet kapjuk, hogy előbbieken valamivel magasabbak az átlagok és átlagos ráfordítások, mint az egész közoktatásban. Például az általános iskolák 95–97 százalékában van könyvtár, a gyerekek 96 százalékát iskolai könyvtáros látja el, az egy gyerekre jutó ráfordítás 18 dollár, és ebből 11 a gyarapítást szolgálja. Eközben az általános iskolai tanulók száma növekedett nagyobb mértékben (1958: 19,6 millió – 1999: 28,9 millió).

A *magániskolák* nem ennyire aktívak, a 17 ezer magániskolának csak 63 százaléka működtet könyvtárat. Tehát összesen Amerikában a közoktatás könyvtári hálózata 48 millió gyereket lát el (csak 2 millió marad ki belőle). A magániskolák könyvtárai szakember tekintetében is alacsonyabb szintet mutatnak: az államiak negyötödnyi arányával szemben áll itt egyötöd.

Az iskolai könyvtárak méretét illusztrálja az az adat, hogy átlag 69 olvasói hellyel rendelkeznek.

A könyvállomány nagysága erősen szóródik: a könyvtárak bő egyharmada (38 százalék) 8 ezernél kevesebb kötetel rendelkezik, másik bő egyharmad (36 százalék) sorolódik a 8–16 ezres halmazba, közel egyötödben az állomány nagyság 16–23 ezer közötti, végül 6 százalékban haladja meg ezt a magas szintet. Az AV-dokumentumok igen népszerűek: ezek állománya viszont jóval kisebb (60 százalékban 250 egység alatt, 31 százalékban 250–1000 közt, csak a maradék mondhat magának ennél nagyobb gyűjteményt). A legnagyobb szóródást állomány tekintetében – természetesen – a gyerekszám szerint lehet tapasztalni: a kis létszámú (400 gyerek alatt) iskoláknak csak 10 százalékában van 16 ezernél nagyobb könyvgyűjtemény, míg az 1600 diáknál többet fogadó nagy iskolák esetében az ilyen nagyságrend 70 százalékra jellemző.

Az iskolai könyvtárak magas szinten élnek a technikai eszközökkel: 96 százalék internet-hozzáférést biztosít, 30 százalékban van zárt tévélánc, 60 százalékban projektor stb.

Felsőoktatási könyvtárak

Visszatekintés – szervezet

Az amerikai felsőoktatás gigantikus iparágként is leírható: a létszám, költségek, teljesítmények egyaránt elgondolkodtatók. 16 millió hallgató (ebből hatmillió csak kétéves képzésben), 3 millió oktató, 186 milliárd dollár: előbbi a hazai lakosság másfélszerese, utóbbi a hazai GDP sokszorososa. Csak a Harvard költségvetése 2001-ben hajszaál híján 18 milliárdot tett ki. A legnagyobb létszámú egyetemek hallgatói (University of Texas, Austin – 50 ezer, Ohio State University – 48 ezer, Miami-Dade Community College – 47 ezer stb.) magyar megyeszékhelyeket töltenének meg. Ugyanakkor az intézmények többsége a hazai létszámokra emlékeztet.

Egy-egy hallgatóra akár évi 40 ezer dollárt is költenek (a legdrágább magánegyetemen), de a „legolcsóbb” intézményekben is 10 ezer feletti összeget. Az összegek tetemes hányadát fizetik tandíjként a hallgatók (magánegyetemen ez 15 ezer is lehet), akik viszont számos forrásból támogatásra számíthatnak (úgy átlag évi hatezer dollár körül). A család vagy saját kereset iránti anyagi igény mindenképp évi tízezer dollár körül kezdődik.

Az elmúlt harminc–negyven évben a felsőoktatási könyvtárak száma 2150-ről közel négyezerre növekedett. Manapság az önálló könyvtárak alig 30 százalékának van valamilyen filiáléja (ezek száma összesen eléri a 2500-at). 3500 intézmény jelentett könyvtáráról: közülük többségben vannak a magánintézmények (közel 55 százalék). Ugyanakkor az állomány tekintetében az állami intézmények dominálnak (a nyomtatott források körében 55 százalék, magánszférában 45 százalék). Az intézmények a sajátos amerikai csoportosítást követve így oszthatók fel: kutató és doktori fokozatot adó egyetemek (7 százalék), mesterfokozatot biztosítók (15 százalék), főiskolai, azaz BA-szinten működők (18 százalék), bölcsészeti főiskolák (35 százalék) és egyéb szakosított vagy nem osztályozható intézmények (25 százalék). Különösen az első típusban mutatkozik sok filiálé, ezek voltaképp komoly tudományos gyűjtemények (pl. történelem, jog stb.).

Állomány – létszám

A felsőoktatási könyvtárak nyomtatott dokumentumállománya megközelíti az egymilliárd egységet (2000: 914 millió), és évente 2–3 százalékos növekedés mérhető. A legjelentősebb további állományrész a mikrofilmeké (egy milliárd felett, közel évi 4 százalékos növekedés). Tetemes még az AV-állomány (100 millió, évente 3 millióval gyarapodik).

A nyomtatott állomány jelentős része a kutató egyetemek birtokában van (az intézmények 4 százaléka birtokolja az állomány 43 százalékát, azaz csaknem 400 millió egységet). A doktori fokozatot nyújtókkal együtt (vagyis az intézmények 7 százaléka) már az összállomány 55 százaléka koncentrálnódik. Az egy hallgatóra jutó médián állományegység 53 kötet (ez azt jelenti, hogy az intézmények fele-fele mondhat magáénak ennél többet, illetve kevesebbet). A szélső értékek igen távoliak: a négy évnél rövidebb képzést folytatóknál mindössze 18 kötet jut egy hallgatóra, míg a doktori szintűeknél 116 kötet. 2000-ben az egy hallgatóra jutó gyarapodás – papír alapú kiadványok esetében – 1,5 egység (szélső értékek 0,7–2,7 egy hallgatóra számítva). Az amerikai felsőoktatási könyvtárak összesen mintegy 7,5 millió időszak kiadvány-példányt járatnak, ami azt jelenti, hogy két hallgatóra jut egy-egy példány (a Magyarországhoz mérhető lakosságszámmal rendelkező Ohio például 220 ezer példányt járat).

Csaknem százezer ember dolgozott (teljes munkaidőre átszámítva) a felsőoktatási könyvtárakban. Évek óta nem változik a létszám. Bő 30 százalék diplomás könyvtáros, további 40 százalék más képzettségű, illetve munkakörű személyzet, és csaknem 30 százalék a könyvtári munkát ellátó hallgató. Ha utóbbi kategóriát nem vesszük figyelembe, akkor ezer hallgatóra 5,6 fő fizetett munkatárs jut (könyvtári szakember és egyéb személyzet együttesen). Egyszerűbben: körülbelül kétszáz hallgatót lát el egy-egy (fizetett) könyvtáros, őket segíti még majdnem három diák. A szélső médián értékek: négy évesnél rövidebb képzést nyújtó intézményeknél 3,7 fő, míg a doktoriaknál 8,5 (utóbbiaknál csaknem egy-egy fizetett munkatárs lát el száz embert).

Használat – nyitvatartási idő

2000-ben a kölcsönzések száma megközelítette a 200 milliót (194 millió). Ebben az évben 9,5 millió könyvtárközi kölcsönzést teljesítettek más intézményeknek (egyetemi és más típusú könyvtárak kérésére), és fogadtak 7,7 millió teljesített kérést (ez a szolgáltatás emelkedett a legnagyobb mértékben az utóbbi években).

A legnagyobb könyvtárak (összesen 25) teljes heti – 168 órás – nyitva tartást vezettek be. Legmagasabb arányt (44 százalék) azok a könyvtárak képviselik, melyek 60 és 79 óra között tartanak nyitva. A következő nagyságrendi csoport – az összes intézmény 40 százaléka – 80 órát vagy még többet tart nyitva (a négyévesnél rövidebb képzésűek esetében az arány 6 százalék, míg a doktoriak 81 százaléka vállal ennyit). A fennmaradó egyhatod könyvtár nyitvatartási ideje nem éri el a heti 60 órát.

A felsőoktatási könyvtárak tipikus heti látogatói nagyságrendje országos szinten 16,5 millió fő, ami jelzi az amerikai társadalomban betöltött fontos helyét. Ugyancsak egy tipikus héten 1,6 millió tájékoztatási kérdést válaszolnak meg e könyvtárakban.

A könyvtárak 94 százaléka rendelkezett 2000-ben OPAC-kal, és 99 százalék biztosított hozzáférést internet-hozzáférést. A könyvtárak fele elektronikus dokumentumszolgáltatást is vállal.

Kiadások – költségvetés

A felsőoktatási könyvtárak a 2000-es pénzügyi évben összesen 5 milliárd dollárt használtak fel. A teljes felsőoktatási kiadás 186 milliárd dollár volt, tehát chhez viszonyítva a könyvtárak részesedése 2,5–3 százalék között mozgott. A magánintézményeknél hajszállal több, mint az államiaknál. Az intézménytípus szerinti bontás alapján megállapítható, hogy a doktori és kutató egyetemek körében az arány átlagos (2,8–2,9 százalék), míg a négyéves főiskolai képzést biztosítóknál kissé a fölé emelkedik (3 százalék). Legalacsonyabb átlagos részesedés a bölcsész és human képzést folytató főiskoláknál mérhető. A költségvetés nagysága szerint osztva fel a könyvtárakat, megállapítható, hogy 2000-ben meghaladta a 300 ezer dollárt, illetve ezek köréből az élvonal, azaz 500 könyvtár kerete túllépte a 2 millió dolláros határt. (viszont több mint ötszázé 100 ezer dollár alatt maradt, ami már hazai szemmel is szerény szint). A könyvtári költség 60 százaléka jut az állami egyetemekre (a hallgatók háromnegyedére), s 40 százaléka a magánintézmények könyvtáraié.

A könyvtári kiadásoknak pont fele a bérkiadás, ezt követi a papír vagy elektronikus formában rendelt folyóiratok költsége (1,1 milliárd, 23 százalék). majd harmadik helyen fut a papírkiadású könyvek és sorozatok (11 százalék, azaz 552 millió dollár) kerete. Együtt 1,6 milliárd dollár, tehát az állománygyarapodás részaránya így megközelíti az egyharmados arányt. Az ötmilliárdos végösszeg kétharmada a doktori fokozatot is adó intézmények 568 könyvtárára jut.

Egy hallgatóra a teljes évi kiadás mediánja 326 dollár volt – a számunkra ismerősebb átlag viszont 430 dollár. (Még érdekesebb, hogy az utóbbi húsz évben reálértéken számolva a kiadásokat, nem nőtt az egy hallgatóra jutó összeg.)

Rövid összegzés

Amerika mintegy százezer könyvtárában több milliárd állományegységet tárolnak. Az olvasóközönség a 280 milliós lakosság nagyobbik felére kiterjed, és egy lakosra legalább tíz egységnyi használat jut évente. A világ legnagyobb nemzetközi könyvtári kooperatív szervezete, az OCLC 2003-as tanulmánya szerint ma a világban 31 milliárd dollárt fordítanak könyvtári célokra: ebből szerintük

14 milliárd Amerikáé. A hatásos adatoknál csak a hatékonyság lehet még meglepőbb. Maga az OCLC erre a legjobb példa: a hatvanas évek végén létrejött szerény együttműködés ma a világ legkiterjedtebb könyvtári-bibliográfiai erőforrásait és teljesítményeit mutatja fel. A közel tízezer együttműködő intézmény adatbázisa maoholnap 60 millió cím egymilliárd példányáról tud tájékoztatást nyújtani, közben évente tíz millió könyvtárközi kölcsönzést segít elő 40 ezer könyvtár olvasói számára, megkönnyítve egyben sok tízezer katalogizáló szakember munkáját is. A múlt év végén a Google bejelentette, hogy tíz év alatt félmilliárd dolláros ráfordítással sok millió könyvet fognak a legjelentősebb tudományos könyvtárakkal együttműködve digitalizálni (döntő többségben a lejárt copyrightra figyelve). Meglepő módon a francia nemzeti könyvtárból sóhaj szállt fel: milyen amerikai dominanciát fog ez megint eredményezni?! Az OCLC 57 milliós választékából 32 millió az angol nyelvű, 3,4 millió a francia és 3,3 millió a német. Hol van az Európai Unió OCLC-je? – kérdezhetnénk. Persze tudhatjuk, hogy már itt van, pontosabban a holland PICÁ-val együttműködve terjeszkednek (közösén már a Gutenberg-galaxis választékának 70 százalékhoz közelítenek). De ez már egy másik történet...

Sonnevend Péter